

О.А. Матвійчук¹, А.Б. Пірхал²

¹ Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21100, Україна, e-mail: moa_vin@ukr.net

² Вінницька обласна санітарно-епідеміологічна станція, вул. Малиновського, 11, м. Вінниця, 21100, Україна, e-mail: vintop@ukr.net

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА ПОШИРЕННЯ ХИЖИХ ПТАХІВ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.

Особливості екології та біології хижих птахів певною мірою лімітують їх чисельність в орнітоугрупованнях. Гніздовий і трофічний консерватизм окремих видів денних хижаків роблять їх популяції вразливими в умовах високого антропогенного навантаження центрального Лісостепу в тому числі й Вінниччини. Тому, надзвичайно важливим є збір даних про видовий склад і поширення соколоподібних у різних регіонах України. Зазначимо, що авіфауна Вінницької області тривалий час не вивчалась. Останні дані, які висвітлюють стан орнітоценозів даної території, стосуються початку минулого століття [1, 2, 4, 5]. Тому нами була виконана робота з метою повторної інвентаризації фауни птахів Вінниччини, з'ясування їх чисельності та характеру поширення на території області.

Матеріал був зібраний у 2000 – 2008 роках під час експедиційних виїздів у межах Вінницької області та обліків чисельності птахів у шести основних типах антропогенних ландшафтів. Обліки здійснювались маршрутним методом на постійних трансектах. Для обрахунку щільності населення використовували формулу: $M = \frac{V}{2WAL}$ [1], де: M – щільність населення птахів (пар/км²); V – кількість помічених особин; W – максимальна відстань виявлення виду; A – повнота обліку; L – протяжність маршруту. Крім того, були використані дані з виготовленого нами раніше кадастру хребетних тварин Вінницької області. Фактичний матеріал, що стосується виявлення окремих видів хижих птахів на Вінниччині був люб'язно наданий проф. Серебряковим В.В.

Всього у 2000 – 2008 р.р. на території Вінницької області нами було помічене перебування 13 видів денних хижих птахів, у той час як на початку ХХ століття за даними окремих дослідників [2, 5, 6] їх нараховувалось 30 видів.

За результатами обліків найбільшою видовою різноманітністю відзначаються водойми та прибережні ділянки. Тут упродовж року було помічено 7 видів ряду Falconiformes. У межах біотопу та суміжних стаціях гніздують *Circus aeruginosus* (Linnaeus, 1758), *Buteo buteo* (Linnaeus, 1758), *Accipiter gentilis* (Linnaeus, 1758) та *Accipiter nisus* (Linnaeus, 1758). Перші два згадані види можна вважати найбільш масовими. Щільність луня очеретяного в репродуктивний період у відповідних стаціях становить 1,5 ос/км². Меншою, упродовж гніздового періоду, є чисельність канюка

звичайного – 1 ос/км². Натомість під час міграцій і кочівель канюк може утворювати скупчення по 20 – 25 особин. Так, 14.10.2006 р. у околицях с. Летківка Тростянецького р-ну ми спостерігали одночасно 25 особин *B. buteo*, а 7.11.2007 р. поблизу с. Коржівка Немирівського р-ну – 20 особин.

На гніздуванні яструб великий тяжіє до лісостанів. У таких біотопах щільність його населення становить 0,13 ос/км². Часто спостерігаються інвазії *A. gentilis*, як і *A. nisus* у прилеглі, до гніздової, стації, зокрема агроценози, аквакомплекси, а у *A. nisus* ще й у багато- і малоповерхові селитеби. Відомі випадки гніздування великого і малого яструбів у межах населених пунктів. Так, нами знайдені гнізда *A. gentilis* у парках сіл Рибчинці Хмельницького р-ну (25.06.2007 р.) і Стрільчинці Немирівського р-ну (16.05.2005 р.).

Чисельність решти помічених в обліковий час хижих птахів є низькою. У першу чергу це стосується зимуючого на території області *Falco columbarius* Linnaeus, 1758. Одна особина цього виду була помічена під час обліку птахів заплави р. Пд. Буг поблизу с. Лаврівка Вінницького р-ну 10.01.2007 р. Відзначимо, що й на початку минулого століття підсоколик малий вважався рідкісним зимуючим видом [2, 6].

За період з 2000 р. до 2008 р. ми спостерігали луня лучного *Circus pygargus* (Linnaeus, 1758) лише у центральних і південних районах області: 9.04.2006 р. в околицях с. Якушинці Вінницького р-ну, 24.04.2007 р. поблизу с. Рахни Гайсинського р-ну, 25.04.2007 р. біля с. Коржівка Немирівського р-ну, 10.05.2007 р. в околицях с. Кулига Літинського р-ну і 11.10.2007 р. поблизу с. Летківка Тростянецького р-ну. Усі помічені птахи тримались у прилеглих до долин водотоків агроценозах. Дати зустрічей вказують на те, що лунь лучний у межах області є пролітним видом. За останні 100 років статус перебування на території очевидно не змінився [2, 6].

Ще одним представником соколоподібних, якого спостерігали під час обліків птахів є *Aquila pomarina* C.L.Vrehm, 1831. Над заплавою р. Пд. Буг між селами Лаврівка Вінницького р-ну і Мізків Калинівського р-ну 28.05.2006 р. була помічена одна особина малого підорлика. В Храчевич [6] вважає малого підорлика звичайним гніздовим птахом на Поділлі. Натомість В. Герхнер [2] спостерігав його лише на прольоті. Вважаємо можливим гніздування *A. pomarina* у лісовому масиві поблизу с. Кучері Калинівського р-ну, де птахи були помічені 27-28.04.2006 р., а також 28 і 29.05.2008 р. Крім того, між селами Зоринці та Бірків Літинського р-ну в долині р. Згар 24 і 25.04.2008 р. та 12.06.2008 р. спостерігались одночасно дві особини малого підорлика.

У позаобліковий час і за межами облікових майданчиків упродовж 2000 –

2008 р.р. на території Вінницької області були виявлені ще 6 видів денних хижих птахів. Щільність їх населення становила менше 0,13 ос/км². Найпоширенішим з них у межах досліджуваної території був *Milvus migrans* (Boddaert, 1783). Птах населяє більшу частину регіону, окрім східних, малообліснених територій. Достовірно гніздує у Вінницькому, Калинівському та Літинському районах. Ще В. Герхнер [2] вказував на зниження чисельності шуліки чорного. Через пряме переслідування гніздування виду є успішним лише у малодоступних для людини стаціях: в заплавах вільшаниках, на заболочених узліссях тощо.

Регулярно зимує на всій території Вінниччини *Buteo lagopus* (Pontopiddan, 1763). Його чисельність на зимівлі іноді суттєво коливається з роками. Так, 20.01.2008 р. на полях поблизу с. Куна Гайсинського р-ну на 2 км маршруту ми нарахували 16 особин. У роки низької чисельності гризунів *B. lagopus* може споживати також і земноводних. 12 лютого 2002 р. у лісопарку м. Вінниці, під присадою зимняка нами були знайдені численні рештки *Rana temporaria* Linnaeus, 1758. Присада була розташована поблизу незамерзаючої ділянки р. Пятничанки – зимувального скупчення трав'яної жаби.

У весняно – літній період в орнітофауні Вінницької області можна спостерігати також 3 представники родини Falconidae. Це, зокрема, *Falco subbuteo* Linnaeus, 1758, *Falco vespertinus* Linnaeus, 1766 та *Falco tinnunculus* Linnaeus, 1758. Серед названих видів у межах досліджуваного регіону сьогодні достовірно гніздує лише *F. vespertinus*. За літературними даними початку ХХ ст. характер перебування цього птаха на Вінниччині трактується неоднозначно. Так, В. Герхнер [2] вважає кібчика лише осіннім пролітним видом, натомість В. Храчевич [6] вказує на те, що *F. vespertinus* є звичайним гніздовим птахом Поділля. У 1975р. поблизу с. Рибчинці Хмельницького р-ну була створена пам'ятка природи загальнодержавного значення „Рибчинецька дубина” з метою охорони колоніального поселення кібчика. Колонія налічувала до 30 гніздових пар. В результаті часткової вирубки дерев, зайнятих гніздами, у 90-х роках поселення зникло. Наразі розрізнені пари цього птаха гніздують у прилеглих лісосмугах.

Помітно зменшилась на сьогодні у межах Східного Поділля чисельність боривітра звичайного. За літературними даними [2, 3, 5, 6] *F. tinnunculus* раніше був звичайним, а подекуди й багаточисельним гніздовим видом в авіфауні Поділля. За період з 2000 р. до 2008 р. нами були помічені лише 5 особин боривітра звичайного на півдні області - у Гайсинському і Немирівському районах.

Частіше трапляється підсоколик великий. Цього птаха ми спостерігали у подібних біотопах різних районів Вінниччини як у гніздовий період, так і під час сезонних міграцій. Топічно *F. subbuteo* тяжіє до відкритих ландшафтів, а саме

агроценозів, заплавних і сухих лук, долин річок з прилеглими лісосмугами, або лісовими масивами. Те, що підсоколик неодноразово зустрічався нами упродовж репродуктивного періоду дає підставу вважати його гніздуючим у межах області.

За нашими спостереженнями скопа *Pandion haliaetus* (Linnaeus, 1758) є надзвичайно рідкісним представником авіфауни Вінницької області. Достовірно відомі лише поодинокі факти перебування даного виду у межах досліджуваної території. В.Храневич [6] називає скопу рідкісним гніздовим видом, не навівши конкретних даних про зустрічі птаха. А ось В.Ю. Герхнер [2] 24 квітня 1909 р. здобув скопу поблизу с. Ражепи Жмеринського р-ну, а 7 травня того ж року поблизу с. Лука-Барська Барського р-ну [4]. Нами одночасно дві дорослі особини були помічені 6.07.2006 р. над акваторією Ладижинського водосховища (басейн р. Південний Буг) поблизу с. Степашки Гайсинського р-ну. Беручи до уваги трофічний потенціал даної водойми, а також характер прибережних лісостанів гніздування скопи у даній місцевості є малоймовірним.

У доступній нам літературі можна знайти свідчення про перебування в межах досліджуваної території ще 17 видів денних хижих птахів. У ході проведених нами польових досліджень згадані птахи виявлені не були.

Під час зимових кочівель на території Вінниччини можуть траплятись поодинокі особини орлана-білохвоста *Haliaeetus albicilla* (Linnaeus, 1758). Так, В.В. Клебановським 13.11.1982 р. поблизу с. Стара Прилука Липовецького району була здобута одна особина цього виду [4].

Без конкретних вказівок на місця і дати зустрічей окремі дослідники [1, 5] наводять дані про гніздування на Поділлі таких видів, як осоїд *Pernis apivorus* (Linnaeus, 1758), шуліка рудий *Milvus milvus* (Linnaeus, 1758), боривітер степовий *Falco naumanni* Fleischer, 1818, беркут *Aquila chrysaetos* (Linnaeus, 1758) і сип білоголовий *Gyps fulvus* (Habliz, 1783l). Також за свідченням В. Храневича [6] на початку ХХ століття яструб коротконогий *Accipiter brevipes* (Severtzov, 1850) був осілим птахом досліджуваного регіону, а балабан *Falco cherrug* Gray, 1834, могильник *Aquila heliaca* Savigny, 1809 і гриф чорний *Aegyptius monachus* (Linnaeus, 1766) – рідкісними залітними. Зрідка взимку спостерігали сапсана *Falco peregrinus* Tunstall, 1771 [2, 6].

За свідченням Л. Портенка [4] у Гайсинському районі було здобуто стерв'ятника *Neophron percnopterus* (Linnaeus, 1758), а В. Храневич [6] вважав цього птаха гніздовим, опираючись на літературні дані про знахідки стерв'ятників поблизу с. Лядова 11.06.1914 р. і с. Рибниця 19.06.1914 р. Могилів-Подільського р-ну.

На початку минулого століття на Вінниччині окремі дослідники [2, 6]

неодноразово зустрічали *Circus macrourus* (S.G. Gmelin, 1771) і *Circus cianeus* (Linnaeus, 1766) під час міграцій. Відомі й більш пізні знахідки польового луна. За даними В.В. Серебрякова 26.03.1977 р. весняний проліт цих птахів спостерігали в околицях с. Березна Хмільницького р-ну.

До рідкісних гніздуючих птахів Поділля В. Храневич [6] відносив також підорлика великого *Aquila clanga* Pallas, 1811, орла-карлика *Hieraaetus pennatus* (Gmelin, 1788) та зміїєда *Circaetus gallicus* (Gmelin, 1788). Птахи усіх згаданих видів були здобуті В. Герхнером [4] у квітні – травні 1909 р. на заході області, а 19.04.1909 р. на півдні Літинського району було знайдене гніздо орла-карлика з кладкою.

Таким чином за останнє століття у фауні falconiformes Вінниччини відбулись суттєві зміни. Зменшилась чисельність цілої низки гніздуючих птахів, а окремі види взагалі зникли з території області. Серед причин варто відзначити пряме переслідування з боку населення, здобування птахів з метою виготовлення опудал, руйнування гнізд. Опосередковано на чисельність денних хижих птахів впливають скорочення площ старих, високостовбурних лісів, збідніння кормової бази для іхтію- та герпетофагів, застосування хімічних засобів боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур тощо. Тому ми вважаємо за необхідне здійснювати моніторинг популяцій соколоподібних на Вінниччині і на основі його результатів розробити план дій, спрямованих на підтримання чисельності гніздових видів, або сезонних мігрантів. Пріоритетними напрямками роботи мають стати розширення мережі заповідних об'єктів, просвітницькі та біотехнічні заходи.

Список використаної літератури:

1. Башта А-Т. В. Антропогенна трансформація орнітокомплексів Сколівських Бескидів: Дис... канд. біол. наук.- Львів, 2000.- 241 с.
2. Герхнер В.Ю. Матеріяли до вивчення птахів Поділля // Зб. праць зоол. музею.- К., 1928.- №5.- С.151 – 192.
3. Пашковський В.М. Дещо з орнітологічних досліджень на Тульчинщині // Природа Тульчинщини. Краєзнавчий збірник.- Тульчин, 1929.- С.108 – 109.
4. Пекло А.М. Каталог коллекций зоологического музея НАН Украины. Птицы. Вып. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes – Журавлеобразные Gruiformes). – К.: Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. – 156с.
5. Портенко Л.А. Очерк фауны птиц Подольской губернии.- Бюл. Моск. о-ва испыт. природы. Секция биологов №XXXVII.- 1928.- Ч.І.- С.92 – 198.
6. Храневич В. Птахи Поділля. Огляд систематичний. Вінниця: Кабінет виучування Поділля, 1925.- Вип. 5.- 66с.